

5 PRVOTISKY, STARÉ TISKY A BIBLIOFILIE. VÝVOJ FORMÁLNÍCH ZNAKŮ TIŠTĚNÉ KNIHY MEZI 15. A 19. STOLETÍM

Nejstarší vrstvu tištěných artefaktů nazýváme **prvotisky**. Obsahuje jednodlistové deskotisky, blokové knihy a díla vyrobená pomocí pohyblivých liter od počátků knihtisku 1447? až do 31. prosince 1500. Časová hranice byla takto poprvé vymezena roku 1643 německým pastorem Johannem Saubertem st. Pro retrospektivní bibliografii ji mezinárodně kodifikoval dodnes neukončený abecedně řazený *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (Leipzig od 1925-), jehož přípravu v Berlíně roku 1904 zahájil Konrad Haebler (1857-1946). Ekvivalentem prvotisku je nadnárodní termín inkunábule, užívaný taktéž od 17. století. Je to latinské označení tisků v plenkách či v kolébce (lat. in cunabula, něm. Wiegendrucke z Wiege = kolébka a Druck = tisk). Termín postinkunábule, jak ještě uslyšíme, patří do oblasti starých tisků. Totéž se týká i takřčené „nepravé inkunábule“ čili nedatovaného tisku, který byl v počátcích inkunabulistiky považován za prvotisk, ale později se jeho vznik předatoval až za rok 1500.

Zatímco v 18. století bylo evidenčně podchyceno asi 6.311 prvotisků, poslední svazek Repertoria založeného bibliografem Ludwigem Hainem je k roku 1838 uzavřen pořadovým číslem 16.299. Druhé vydání nejmodernějšího souborného světového katalogu *The illustrated incunabula short-title catalogue on CD-Rom* (1998) eviduje i přes jistě velké ztráty, jimiž byly nejstarší projevy knihtisku v minulosti postiženy, 26.550 bibliografických jednotek. Zpracovatelé ISTC navíc předpokládají, že po prověření dosud nezpracovaných fondů tento počet stoupne asi na 27.500 titulů. U vědomí, že průměrný náklad prvotisků se pohyboval okolo 300 kusů, dojdeme střizlivou kalkulací asi k 8 milionům exemplářů, z nichž dnes v institucionálních knižních fondech a u sběratelů přežila jen nepatrná šestnáctina (ca 500.000 svazků).

Z elektronické verze ISTC lze také spočítat, že před rokem 1500 existovalo na 252 místech Evropy více než 1.100 tiskáren. Jejich produktivita narůstala postupně: od počátku do roku 1480 bylo vyrobeno odhadem 21% z celkové produkce 15. století, mezi 1481-1490 asi 29% a v závěrečném desetiletí už 50%. Tento vzestup výroby i rozmach živnostenské konkurence si vynutil citelný pokles prodejní ceny a vznik skutečného knižního trhu. Poněvadž nabídka převýšila pomaleji se vyvíjející ekonomické možnosti a čtenářské schopnosti publika, trh byl záhy přesycen. Například tiskárny v Itálii vyprodukovaly dle dnešního povědomí na 9.800 prvotiskových titulů (to je asi 37% z celkového počtu), v Německu asi 8.400 (32%) a ve Francii 5.000 (19%). V Čechách vzniklo dle dnešního povědomí 39 prvotisků a na Moravě 26 (k celkovému objemu produkce jsme tedy přispěli nevýznamnými 0,24%). Tiskař zůstával dlouho závislý na individuálních objednávkách, jimž musel podříditi způsob provozování řemesla. Charakteristickým rysem 15. století jsou proto kočovní tiskaři. Ti měnili místo působení v důsledku velkých provozních nákladů a rychle rostoucí konkurence střídajících se objednatelů (síť stálých čili kamenných tiskáren vznikala teprve v 16. století).

Jakkoli soudobí výrobci ani čtenáři v knižním zboží před prosincem 1500 a po prosinci 1500 žádnou periodizační přerývkou nepociťovali, prvotisky lze přece jen identifikovat širokým spektrem atributů. Nejstarší sazeči a tiskaři neměli totiž jinou ctižádost nežli imitovat formální rysy rukopisně šířené knihy. Aby nápodoba byla co nejuvěrnější, starším vzorům odpovídalo především tiskové písmo a velký počet uzávných zkratek, děděných z minulosti. Nad obecné rysy středověkých rukopisů nepostoupilo zpočátku ani vnitřní vybavení prvotisků, jejichž identifikační prvky byly i nadále obsaženy v incipitu a explicitu. Významný přínos ke sjednocení grafické konstrukce knihy spočíval od počátku 60. let 15. století v ilustraci. Monopolní technikou byl dřevorez, řidčeji se užívaly i tradiční formy šrotového tisku a kovorytu (kovořezu). Sporadicky přicházel mědiryt.

Vědomou snahu po emancipaci knihtisku od rukopisných vzorů vyvinula až generace německých a italských tiskařů 70. let 15. století. K osamostatnění, které se však v Evropě neprosazovalo nijak rovnoměrně, podstatně přispěla vizualizace textu. Spočívala v účelném využití repertoáru tiskového písma, v práci s druhou (červenou) barvou a v postupném snižování abreviací a ligatur. K vizualizaci dále přispělo propojení sazby s iniciálou, dekorem a ilustrací. Díky tomuto unifikačnímu procesu vzrostly utilitární funkce knihy. Červené rubriky, kolorování a zlacení iniciál nebo malba droberů a rozvilin čili všechny dodatečné rukodělné zásahy připodobňující prvotisk doposud vžitému rukopisnému kodexu se staly zbytečnými.

Vydavatelská politika 15. století byla ještě poněkud stereotypní. Těžila sice z repertoáru starověkých a středověkých rukopisně tradovaných látek, ale masový způsob rozmnožování textu přitom inicioval dlouhotrvající proces jejich zesvětšování a zlidovění. Přinejmenším 50% prvotisků souviselo s teologií a náboženskou výchovou, 30% připadá tištěným dílům antických autorů a nově vznikající renesanční světské literatuře, 10% tvoří právnícké spisy a 10% díla naukové povahy.

Jazykově latinské prvotisky tvoří asi 72% celkového objemu. Nadnárodní charakter měla též hebrejšтина, řečtina a církevní slovanština. Z národních jazyků nejvíce frekventovala němčina (9%) a italština (8%). Ostatní jazyky se před rokem 1500 na celkové produkci podílely jen okrajově: např. angličtina (0,8%) a čeština (0,1%). Poměr jazykově národních prvotisků v celkové knihtiskařské produkci určitého národa je statisticky ještě zajímavější. Největší podíl během 15. století připadá češtině (87%) a angličtině (58%), zatímco kupříkladu němčina mezi územně německými prvotisky frekventovala jen 30%. Čeští i angličtí tiskaři se tak vymezovali vůči silnému dovozu knižního zboží a česky (v Anglii anglicky) zpřístupňovaly jen ty látky a žánry, které se k nám z Německa (anebo do Anglie z Nizozemí) nedovážely.

Nepočítáme-li jediný exemplář blokové knihy, o němž bude řeč v příští přednášce, nejstarším prvotiskem uloženým na území České republiky je fragment listu Izaiášova prorocství z Gutenbergovy bible nazývané zkráceně dle počtu řádků „B 42“ (Mainz? ca 1454?-1455). Fragment chová Národní knihovna v Praze.

Součástí knihovědy zkoumající historické, umělecké, typografické a bibliografické náležitosti prvotisků se nazývá **inkunábulistika**. Konstituovala se již před polovinou 17. století v důsledku zvýšeného zájmu o počátky knihtisku a jeho dějiny vůbec. Nejvlastnější úkol inkunábulistiky spočívá i po třech stoletích jejího trvání v poměrně obtížné evidenci dochovaných prvotisků, jejichž častým průvodním rysem bývá jak anonymita literárního původce a tiskaře, tak problém s určením místa tisku a s datací. Základy retrospektivní bibliografie prvotisků v celoevropském měřítku položili v 18. století Michael Maittaire, francouzský filolog usazený v Londýně, a vídeňský bibliotekář Michael Denis. Studium a popisem prvotisků se v Denisových stopách zabýval německý filolog, teolog a sběratel Georg Wolfgang Panzer. Po Panzerovi se do historie inkunábulistiky výrazně zapsal orientalista a vynikající německý bibliograf Ludwig Hain. Jeho abecedně řazené čtyřsvazkové *Repertorium bibliographicum* (Stuttgart-Tübingen 1826-1838) přineslo relativně úplný soupis a exaktní popis tehdy známých 16.299 prvotisků. Neustále se prohlubující znalosti o počátcích knihtisku i o inkunábulových fondech umožnily Hainovým pokračovatelům *Repertorium* prohlubovat (v jeho stopách kráčeli Walter Arthur Copinger, Dietrich Reichling a Konrad Burger).

Už v druhé polovině 19. století byly formulovány požadavky typologické metody. Metoda měla vedle paralelního studia filologického a archivního poskytnout východisko k bibliografickému zpracování jak inkunábulí tiskařsky anonymních od původu, tak inkunábulí, jejichž bezpříznakovost plynula z defektního dochování. Typologickou metodu dovedl k dokonalosti nejvýznamnější představitel německé inkunábulistiky Konrad Haebler. Rozpoznal, že vedle písmové kuželky, měřené délkou sazby od dolní linky 1. řádku po dolní linku 21. řádku, má rozlišovací schopnost také písmový řez. Variabilitu řezů sledoval na gotické majuskule ‚M‘ a na antikvovém ‚Q‘ (respektive dvojhlasce ‚Qu‘), které vykazovaly největší počet modifikací (u ‚M‘ registrováno 258 odchylek). Haeblerovo pětisvazkové *Typenrepertorium der Wiegendrucke* (Halle/S.-Leipzig 1905-1924) touto metodou vědecky klasifikovalo vývoj typografie před rokem 1500, a tím otevřelo pohled na dříve obtížně postřehnutelné filiace tiskového písma.

Na Haeblerově typologické metodě je založen dosud neukončený abecedně řazený *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (Leipzig 1925-). Shromažďuje a vědecky popisuje všechny známé prvotisky bez rozdílu jazyka, místa vydání a současného uložení. O vydávání *Gesamtkatalogu* (GW) je od roku 1972 pověřena berlínská Deutsche Staatsbibliothek. Deset doposud vytištěných svazků GW pokrylo na počátku 21. století prozatím asi jen 40% předpokládaného materiálu. Za situace, kdy úplná generální bibliografie chybí a množství fondových soupisů i národních souborných inventářů naopak nepřehledně narůstá, se vynikajícím řešením stala počítačová databáze Britské knihovny. Byla založena roku 1980 a nazývá se *The Illustrated incunabula short-title catalogue on CD-Rom* (ISTC). Ačkoli je ve srovnání s GW pořizována formou zkrácených záznamů, plní funkci souborného světového katalogu všech dochovaných exemplářů prvotisků. Využitelnost pružně doplňované databáze zvyšují digitalizované záznamy relevantních textových pasáží. Zpřístupněním databáze, která zvláště při studiu počátků knihtisku objeveně využívá filigranologii, vyvstala německé, tradicionalisticky zaměřené škole velká konkurence.

Do počátku 20. století byl nejúplnější přehled původem českých prvotisků uveřejněn ve stati *České prvotisky* od Václava Hanky (1852). Hanka tu referoval o 30 titulech vytištěných před rokem 1500. Chronologický záběr jeho soupisu je však širší. Nepochybně se totiž inspiroval starším návrhem Josefa Dobrovského (1823), který při budování knihovny Národního muzea v Praze doporučil sbírku tamních prvotisků uzavřít až ve sféře postinkunábulí rokem 1520. Hanka šel ještě dále a ve snaze přiblížit Čechy kvantitativní úrovni německých inkunábulí posunul konec etapy prvotisků dle dynastické periodizace dokonce k roku 1526. Rok 1526 jako terminus ante quem akceptoval zprvu také Zdeněk Václav Tobolka. Teprve na zásah České akademie roku 1905

byla hranice i u nás definitivně posunuta k 31. prosinci 1500. Nejstarší domácí publikaci, která tento mezinárodní úzus veřejně přijala, zpracoval Tobolka pod názvem *Český slovník bibliografický* (Praha 1910).

Národní retrospektivní bibliografii jazykově českých prvotisků přináší Tobolkou založený a redigovaný *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, respektive první díl věnovaný prvotiskům (Praha 1925). Počet prvotisků zde dosáhl čísla 31. Způsob katalogizace se opírá o Haeblerovu typologickou metodu. Na katalogizaci se podíleli někteří členové Komise pro knihopisný soupis (1923), a to Tobolka, převor strahovského kláštera Cyril Antonín Straka a budoucí ředitel knihovny Národního muzea Josef Volf. Vědecky modernější přehled inkunábulí doplněný i o cizojazyčnou produkci z Čech podala badatelka mezinárodní úrovně Emma Urbánková v *Soupisu prvotisků českého původu* (Praha 1986). Soupis obsahuje 34 položek jazykově českých a 5 latinských. Několik dalších je předatováno do 16. století. Urbánková, opírajíc se o celoživotní zkušenosti na poli inkunabulistiky, vymýtila z dějin českého knihtisku Tobolkovou školou prosazované dubiální tiskaře a nahradila je čtyřmi Anonymy (Tiskař Arnoštových Statut, Tiskař Pražské bible, Tiskař Žaltáře, Tiskař Korandy). Po zevrubném typologickém studiu provedla také několik podstatných změn v chronologii domácích prvotisků. Pro nejstarší plzeňskou etapu kupříkladu doložila, že první tištěnou knihou u nás není česká Kronika trojanská z údajného roku 1468, nýbrž latinská Statuta Arnošta z Pardubic datovaná v explicitu rokem 1476. Naše národní retrospektivní bibliografie prvotisků však není úplná, neboť moravské cizojazyčné inkunábule jsou vědecky registrovány neúplně. K dispozici jsou jen *Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky* (Brno 1974) od Vladislava Dokoupila, zatímco tiskařská etapa v Olomouci zůstává bibliograficky nezpracována.

Tisky s datem vydání od 1. ledna 1501 nazýváme **staré tisky**. Je to však vnitřně nesourodá kategorie, a proto mezinárodní praxe s ohledem na archaičnost typografie raného 16. století uznává ještě dvě účelové, avšak částečně splývající podskupiny, a to postinkunábule (pro léta 1501-1520) a paleotypy (1501-1550). Horní časová hranice starých tisků není normativně vymezena. Některé národní retrospektivní bibliografie terén ohraničili 31. prosincem 1800 (Belgie, Čechy, Francie, Nizozemí, Rusko, Skotsko nebo Slovensko). Jakkoli tento mezník skýtá řadu praktických důvodů, je třeba si uvědomit, že průmyslová revoluce vstoupila do ručního řemesla až během 19. století. Rychlosti a jiné strojní novinky se v různých zemích uplatňovaly od roku 1818 postupně, ba dokonce s časovým zpožděním, takže proces industrializace neprobíhal naráz, nýbrž v toku dlouhých desetiletí. Monopol průmyslové výroby byl nadto závěrem 19. století infiltrován programovým návratem k manuální výrobě takzvaných bibliofilů. Některé státy tak hranici starých tisků raději ztotožňují s vývojovými mezníky národních knihoven a retrospektivní bibliografii kontinuálně vedou bez vnitřních periodizačních uzlů až do 19. století (Finsko k roku 1827, Švédsko 1829, Dánsko 1840, Maďarsko 1860 či Německo 1870, dříve 1850).

Nejstřízlivěji odhadovaný spodní limit evropské produkce 1501-1600 se pohybuje v řádu 210.000 knižních titulů, což při průměrném nákladu 1.500 výtisků znamená asi 315 milionů exemplářů celkem. Srovnáme-li tyto orientační údaje s předpokládanými objemy prvotisků, zjistíme, že počet bibliografických jednotek se oproti počátkům knihtisku zvýšil 8x a množství vytištěných knih vzrostlo 39x. Díky německé bibliografii VD 16 lze statisticky přesněji uchopit jazykově německá území, na nichž tiskaři během 16. století vyprodukovali přinejmenším 87.752 jednotek. Z hlediska těchto počtů by tedy mělo jít zhruba o 42% celkového objemu evropské tištěné produkce. Statistiky v Polsku pracují pro léta 1501-1600 s odhadem 8.000 bibliografických jednotek. V Čechách a na Moravě vzniklo v tomtéž období asi 4.400 jednotek, z toho 2.820 jazykově českých, asi 1.400 latinských a 200 německých. Lze tak alespoň přibližně dovodit, že na celkové evropské produkci 16. století jsme se podíleli zhruba 2,1%. Pro etapu 1601-1700 se předběžný odhad celoevropské výroby pohybuje okolo 300.000 bibliografických jednotek. V Polsku vzniklo během 17. století na 24.000 bibliografických jednotek. Produkci Čech a Moravy můžeme prozatím sledovat jen ve výšce jazykově českých titulů (2.940). Pro 18. století je v celosvětovém měřítku předpokládán hlavně zásluhou patisku více než 1 milion vyrobených titulů. Z nich na polský knihtisk připadá asi 39.000. Evidence jazykově české literatury bez nedatované kramářské písně čítá zhruba 6.280 titulů.

Řemeslo se zcela připoutalo k městským aglomeracím a typ kočovného tiskaře prakticky vymizel. Síť živnostenských tiskáren významně posilovaly institucionální dílny i soukromé provozy financované aristokracií, klérem nebo bohatým patriciátem. Technologie knihtisku se po roce 1500 zhruba na tři století ustálila. Okolo poloviny 16. století se z tiskařské profese vydělilo pouze písmolijectví a unifikovaně navrhovaný sazečský materiál získal zbožný charakter. Druhy písma uplatňované běžně při sazbě prvotisků postupně mizely. Nejprve byla ve 20. letech 16. století vytěsněna bastarda, zhruba o deset let později rotunda a okolo poloviny století i textura. Západní knihtisk přešel u sazby textů v národních jazycích již setrvale na antikvu. Pro tisky německých jazykových oblastí se monopolně uplatnil nejdříve švabach a od druhého desetiletí 16. století také fraktura. Tato dvě písma

zcela ovládla i český a moravský knihtisk, který sice antikvu užíval, avšak jen pro sazbu latinského textu. Přestože antikva jako písmo určené češtině se v Tomsově programu osvědčila již 1801-1802, frakturou a švabachem zásobené tiskárny se z německého kulturního vlivu vymaňovaly postupně ještě několik desetiletí.

Markantní změny směrem k unifikaci neznamenalo pouze písmo, ale celá typografie tištěné knihy. Některé tiskárny sice setrvačně udržovaly prvotiskový ráz produkce hluboko do první třetiny nového století, avšak renesančně a humanisticky orientovaní jednotlivci koncipovali nové pojetí řemesla už krátce před rokem 1500. Formální východiska přitom tvořilo architektonické tvarosloví (trojúhelník jako obrazec ztrácející se sazby, tympanon a sloupy jako východiska dekorativní bordury na titulní straně). Přestože klíčová role připadla kresebnému obrazu vrcholné antikvy, nový knižní styl přijali též sazeči gotického a novogotického písma. Kánon renesanční typografie přetrvál v podstatě dodnes. Nejvýrazněji se uplatnil na titulní straně a v rámcových částech tisků. Harmonie jako ideál antické estetiky ožila v renesanci grafickou a výtvarnou syntézou dekoru, písma, ilustrací a případně i jednodušší, ale účelnou knižní vazbou se sériovým slepotiskem. Vůbec poprvé byl zohledněn požadavek vizuálního souladu textové a obrazové složky pořizované již z dřívějšíka povědomou technikou dřevořezu. Ilustrace a morfologicky bohatě rozvinutý knižní dekor neměly pouze estetické poslání, ale účelným zasazováním do textu usnadňovaly jeho recepci.

S týmiž cíli a s ohledem na cenovou politiku knižního zboží obohatili tiskaři 17. století knihu zástupným frontispisem. Tento úvodní obraz byl tvořen převážně mědirytem. Rytina, která do české knihy pronikla se zpožděním, zdomácněla v zahraničí jako ilustrační technika již dříve. Od 17. století postupně převládla, i když levnější publikace anebo obrazové knihy s nadprůměrně velkým nákladem vznikaly tiskem z výšky nadále. Volná grafika obohatila evropskou knižní kulturu před polovinou 17. století o mezzotintu a lept. Obě techniky české knihtiskařství však nijak výrazně nezasáhly. Barokní typografie ve snaze zaujmout čtenáře všemi výrazovými prostředky však ztratila cit pro přiměřenost a zejména u lidové četby, silně se podbízející vkusu publika, vcelku degenerovala. Tvůrci klasicistní knihy proto výtvarný náboj omezovali jen na písmový obraz a konstrukci sazby. Povrchní dekorativnost (a leckdy též ilustrace jako taková) byla odmítnuta a jedinými měřítky se dle soudobého stavitelství opět staly čistota, účelnost a přehlednost sazby. I přes dílčí klady puristické typografie se zejména zahraniční knihtisk mezi polovinou 18. a počátkem 19. století otevřel novým grafickým technikám (ke stávajícím přibyla okolo poloviny století nejprve akvatinta, od 70. let byl dřevorytem nahrazen dřevořez, na sklonku období se objevuje oceloryt a litografie).

Poněvadž staré tisky byly již běžnou součástí životní praxe, jejich jazyk a obsah i způsob výroby odrážely změny čtenářských potřeb, vkusu nebo ideologie. Estetickou úroveň knižní produkce ovlivňoval tržní mechanismus. Zboží určené méně majetnému domácímu publiku se proto vyrábělo zpravidla v menších formátech a z typografického hlediska levněji (knižky lidového čtení, modlitební knihy, kramářské písně, školní učebnice). Naopak knihy psané a tištěné obecně srozumitelnými jazyky a směřující na nadnárodně zastoupené trhy musely kvalitou sazby, dekoru, ilustrace i vazbou obstát před konkurencí. Část produkce 15. století se zcela automaticky včlenila do edičního modelu renesančních tiskařů. Monopol náboženské a nábožensky výchovné literatury sice neskončil, ale už před polovinou 16. století počal být narušován nově se konstituujícím proudem mravněvýchovným, naukovým, cestopisným a zábavným. Literární produkty latinského humanistického básnictví se na přelomu 16. a 17. století vyžily. Nosný oblouk vytvořily národní humanistické formy rozvíjející s oblibou historické náměty a všechny obory jazykovědy. Barokní umění rehabilitovalo středověkou legendu. Spirituální vztah člověka k Bohu byl budován prostřednictvím žánrů nábožensky vzdělávací a modlitební literatury, která se spolu s devoční grafikou stala podstatnou složkou tiskařské produkce 17. a 18. století. Podíl naukových spisů byl v národních literaturách rozdílný. Počínaje 20. léty 18. století obohacují knižní trh první novodobé encyklopedie, nauková próza v evropském měřítku všeobecně sílí a roste též zájem o periodické časopisy a noviny. Od 70. let se úspěšně rozvíjejí linie národních beletrií. Na přelomu století jsou již běžně oslovováni také dětský čtenář, odrostlejší mládež i ženské publikum. Společenské a ekonomické změny vyvolaly zájem o akcidenční tiskoviny. Literární spektrum 19. století obsahuje prakticky všechny formy a druhy, které známe dnes.

Výrobce knihy byl po dlouhou dobu zpravidla také nakladatelem a často i knihkupcem, respektive distributorem. Počátky samostatné nakladatelské činnosti jsou sice spjaty již s obdobím prvotisků, ale osoba externě nesoucí finanční rizika prodeje vstupovala tehdy do výrobní sféry většinou ještě nahodile, neměl-li tiskař nutný kapitál. Od 16. století však nelze přehlédnout, že ediční politika tiskáren počala být profesionalizující se nakladatelskou sférou ovlivňována významněji. Tento stav trval až do průmyslové revoluce, která ruční knihtiskařství na jedné straně sice povznesla mezi industriální odvětví, ale na druhé straně tiskárny současně degradovala do role

pouhých příjemců a výroben nakladatelských zakázek. Tiskárny tak omezily anebo zcela pozbyly po staletí pěstovanou vazbu mezi literární obcí a grafickými umělci, a tím přestaly plnit funkce významných kulturních a osvětových středisek. Tyto role na sebe navázaly nově vznikající nakladatelské domy, které se na rozdíl od starších, oborově nevyhraněných tiskáren úspěšně specializovaly pro určitý úsek edičního modelu. Většina novodobých nakladatelství využívala vlastní tiskařské závody, písmolijny a nakladatelská knihkupectví.

Zvláštní pozornosti si zasluhují drobné nakladatelské či soukromé tisky vznikající od poslední čtvrtiny 19. století a obvykle se vyznačující vyššími literárními aspiracemi, zejména však kvalitou výtvarného, typografického a knihvazačského zpracování. Tyto tisky, které dodnes žijí jako vděčný objekt sběratelské činnosti, nazýváme souhrnně **bibliofilie**. Kvalita bibliofilii byla odrazem snahy obrodit technicky i umělecky pokleslou a na masové komerci založenou knižní výrobu. Cesta k obrodě, mnohdy končící v bezvýhodném historicismu, byla spatřována v návratu k rukodělné práci starých mistrů. Na estetice bibliofilii se proto podílelo několik prvků: individuální tiskové písmo, dražší ruční papír a grafická technika, pro velkotirážní výrobu nevhodná (lept, suchá jehla, linoryt, kolorování). Návrat k ručnímu knihtiskařskému lisu pomohl rozvinout také vícebarevnou ilustraci. Knihvazačství, které v 19. století většinou pokleslo do úrovně spotřební brožury, se inspirovalo postupy renesančních a barokních řemeslníků. Výrazem individuálního tvůrčího přístupu bylo striktní číslování jednotlivých výtisků. Mimo to se výtisky opatřovaly signaturami autora, ilustrátora, typografa či knihvazače. Je-li edice koncipovaná ve všech uměleckých a řemeslných složkách jednou osobou (např. u nás Josefem Váchalem), označuje se termínem vydání originální a každý jednotlivý exemplář je nazván autorskou knihou.

Na rozdíl od běžné nakladatelské produkce vycházely bibliofilie ve velmi nízkých nákladech, ba dokonce jen v jediném exempláři. Je nasnadě, že díky tomu mohly v době svého vzniku vkus nejširších čtenářských vrstev kultivovat sice jen náhodně, ale svou krásou však konkurovaly kamenným tiskárnám a komerčním nakladatelstvím. Ty se bibliofilii nechávaly pozitivně ovlivňovat. Obvykle k tomu využily titul, který byl právě ve výrobě a jehož několik prvních exemplářů dostalo lepší papír a vazbu nežli zbytek nákladu a mohlo být i ručně kolorovaných. Pořadí exemplářů bylo číslováno rukou nebo razítkem a nechyběly ani podpisy zúčastněných tvůrců.

Přední osobností obrodného proudu, který se v duchu londýnského bratrstva preraphaelitů (založeno 1848) inspiroval gotickými manuskripty a renesančním písmolijectvím, je William Morris (1834-1896). Proslul jako majitel slavného nakladatelství „Kelmscott Press“, které od 1891 fungovalo na předměstí Londýna. Nutnost změny v industriální knize prosazovali u nás jako první literární kritik Arnošt Procházka (1869-1925) s přítelem Jiřím Karáskem ze Lvovic (1871-1951). Z jejich iniciativy bylo 1894 uspořádáno první číslo *Moderní revue* a téhož roku vyšla v tiskárničce Emanuela Stivína Procházkova sbírka provokativně dekadentních veršů *Prostibolo duše*. Tato černá číslovaná brožura příčného formátu a s podpisem autora, který čtenáře na závěr ujišťoval, že žádné další vydání uspořádáno nebude, je pokládána za první českou bibliofilii. Mezi iniciátory bibliofilských tisků v Čechách nacházíme též Morrisovu obdivovatelku Zdenku Braunerovou (1858-1934). Průlomovým počinem je její typografická úprava Mrštíkovy *Pohádky máje* (Praha 1897), kterou vydalo Ottovo nakladatelství.